

ЗОРИЦА МРВАЉЕВИЋ

НАСТАНАК ВАРОШИ И ОСТАЦИ СТАРОГ У АРХИТЕКТУРИ ДАНИЛОВГРАДА

На први поглед Даниловград не привлачи пажњу својим урбанизмом и архитектуром. Више можемо бити задивљени природним љепотама ријеке Зете, Бјелопавлићке равнице и самим географским положајем овог града. Међутим, запажања неких еминентних стручњака из ове области, која нијесу одраз куртоазије, или, пак, манипулације, наводе на дубље размишљање, па и потребу за студиознијим истраживањем. Тако, на примјер, познати пољски архитекта А. Циборовски, експерт Уједињених нација за урбанизам - који је након земљотреса из 1979. године неколико пута боравио у Црној Гори и дао низ драгоцјених инструкција на плану обнове, поготову на плану заштите и његовању традиционалног градитељства - савјетује даниловградске факторе одлучивања: "Ви сте суочени са великим изазовима, који се састоје у томе да очувате и задржите љепоту и шарм вашег града... Та скромна и истовремено деликатна архитектура која се види на фасадама кућа дуж ваших улица је нешто што заиста треба да се сачува и задржи, јер кроз неколико година то ће имати културну и историјску вриједност". Сјетила сам се и елоквентног др Ранка Радовића, који у листу "Девети децембар" (бр. 24, 1988) пише о "Соби кума Савелића", један изванредан есеј на релацији традиционалних вриједности, помодарства и конформизма, као и свих оних дилема које могу изазвати односи традиционалног и модерног код једног интелектуалца.

Није у питању страствена приврженост традицији - грчевито тражење оригиналности, по сваку цијену. Штавише, једна сам од оних који схватају и прихватају цивилизацијске домете и технолошке иновације као универзалне вриједности које треба што прије и што свестраније примјењивати, као примарни фактор просперитета једне заједнице. Многи савремени теоретичари из ове области аргументовано

доказују да страствена приврженост оригиналности порађа наказе. Међутим, већина њих, истовремено, указују на значај заштите националног идентитета и свих оних специфичности ужих и ширих заједница које су одраз вјековног прилагођавања специфичним географским и климатским околностима, или, пак, инвентивности појединаца и заједнице у цјелини, које се не конфронтирају са другима, већ, насупрот, обогаћују и инспиришу.

Илустративни примјери су мале земље Европе, које су успјеле да обезбиједи свестрани развој својих заједница, али и да сачувају битне особености националног идентитета, па и специфичности локалног карактера. Готово да не постоји град или село које нема своју препознатљивост, и своју активну традиционалну вриједност. Прије свега, концентрише се пажња на заштити покретног и непокретног споменичног фонда, његовању фолклора и сопственог језика. Посебно је уочљива заштита традиционалног градитељства, као и тежња да се у том домену пронађе адекватан и специфичан спој традиционалног и модерног, да се стари објекти прилагоде захтјевима модерног живота. Инвентивни архитекте, инспирисани традиционалним искуствима, стварају нове, адекватне и функционалне објекте који се изванредно уклапају у традиционално градитељство и обезбјеђују континуитет развоја и духовног живота одређене заједнице.

Нажалост, код нас у Црној Гори такав однос према традицији увелико је изостао. Може се рећи да смо потенцирали онај дио наше традиције који је, реално и рационално, био у израженој колизији са савременошћу. Након земљотреса из 1979. године створиле су се изванредне финансијске могућности. Ту јединствену шансу, да кроз обнову и изградњу, обезбиједимо фундаменталне премисе реалног и рационалног развоја, да створимо темеље аутохтоног и модерног прогреса, нијесмо адекватно искористили, упркос упозорењима и инструкцијама еминентних и добронамјерних стручњака, који су нам дошли у помоћ. Многи јединствени споменици културе остали су препуштени времену и стихији, а традиционално градитељство неискоришћено у правцу стварања сопствених оригиналних архитектонских и стилских рјешења. Ријетки примјери покушаја, па и домета у том правцу, остају више као докази о могућностима које су нам се пружале, него као фундаменти даљег развоја нашег градитељства.

Примјер Даниловграда није најбољи примјер за исказивање слојевитости и разноврсности традиционалног градитељства као инспирација за модерни развој, поготову када имамо у виду приморске градове Црне Горе. Он је више интересантан као примјер напора мале и сиромашне Црне Горе да ствара темеље модерне државе и модерног града, у вријеме када се још налазила у тешким оковима борбе за опстанак. Данас је то интересантна традиција, у много чему инспиративна и актуелна, поготову на плану рационалног организовања соп-

ствених потенцијала и стварања битних предуслова за убрзан и свестранији развој.

Након побједи на Мартинићима и Крусима Бјелопавлићи постају саставни дио слободне Црне Горе, као највеће и најплодније подручје државе. Ипак, све до Берлинског конгреса то подручје је у изразитој опасности од турске најезде, највише из разлога што је дуже времена прије тога било и главна саобраћајна артерија између истока и запада Турског царства. То ће се исказивати бројним сукобима, а највише током ратова 1862. и 1876-77. године. Но, упркос тим опасностима, црногорски владари гаје мисао да у подручју Бјелопавлића стварају центар своје државе, како из економских тако и политичких разлога. Немамо архивске податке да је већ владика Петар I размишљао у том правцу, иако се то логично да претпоставити. Међутим, већ Владика Петар II има такву оријентацију. То сазнајемо из преписке коју је имао са руским конзулом у Дубровнику Јеремијом Гагићем. Од те намјере руски конзул га одвраћа, упозоравајући на опасности од турске интервенције, и велику близину турских утврђења у Спужу и Подгорици.

Много више упорности у том погледу исказује насљедник Петра II, млади књаз Данило. Др Перо Шоћ открива архивске податке које је пронашао у француском Министарству спољних послова, из којих се види да њихов конзул у Скадру И. Екар извјештава априла 1856. године: "Књаз Данило хоће да подигне двор за себе на мјесту које се зове Орја Лука. Пошто ово мјесто затвара кланац којим се, с ове стране, може ући у Црну Гору, књаз намјерава да на њему оснује град чије ми је планове показао и које ћу послати Вашој Екселенцији (министру спољних послова - примј. З.М.). Да би у томе успио он је купио земљиште које даје онима који би се населили на њему".¹ Др Шоћ није успио да у поменутом архиву пронађе те планове које Екар помиње. Међутим, касније је установљено да се ради о нацртима које је радио Данилов секретар г. Вацлик. Др Шоћ нас, такође, упознаје да књаз Данило поново покрене ово питање 1859. године, обраћајући се Русији за помоћ. Поред осталог, црногорски владар истиче: "Намјерени смо основати један град у Бјелопавлићима које би било престоно мјесто наше и Правитељства Црногорског". Но, у то вријеме Русија преживљава велику кризу након пораза у Кримском рату, па млади руски цар Александар II не налази за сходно да охрабрује и помаже Црну Гору у настојању да ствара темеље модерне државе.²

¹ Др Перо Шоћ: "План за подизање Даниловграда", Историјски записи, бр. 1-2, год. VIII, књ. XI, Цетиње 1955, стр. 396-397.

² Момчило Шалетић: "Бјелопавлићи између историје и легенде", "Матица црногорска", Цетиње 1996, стр. 117.

Ту оријентацију свесрдно прихвата и разрађује Данилов наследник, млади књаз Никола. Релативно брзо, након завршетка рата са Турском, 1862. године, он предузима конкретне мјере у правцу реализације идеје својих претходника, иако у веома тешким економским, па и политичким околностима. Прва одлука односила се на измјену локације црногорског пазара у овом подручју. По налогу власти 1863. године, пазар са Прентине Главице у Мартинићима пресељен је на Ђеранића Главицу, будући Даниловград. За неколико година и овај пазар је, попут оног у Мартинићима, био на отвореном простору гдје су трговци подизали мале надстрешнице да би штитили себе и своју робу од невремена. Међутим, формирање пазара на Ђеранића Главици, са оријентацијом да то буде будући центар државе, брзо је изазвало интересовање за подизање бољих грађевина, па су имућнији људи отпочели да граде све љепше и пространије куће, са трговачким простором.

Друга значајнија одлука била је изградња моста преко ријеке Зете, 1867. године. У "Мемоарима" Сима Поповића налазимо низ интересантних података о изградњи тога моста.³ Због изостајања финансијских средстава мост се градио кулуком племена Бјелопавлића. Тим радовима руководио је војвода Машо Врбица, па је долазило и до озбиљнијих неспоразума, које је морао да рјешава књаз Никола. Прво су подигнути стубови, "ноге" моста, а њихово повезивање, док се темељи стабилизују, требало је извршити лучевим гредама, па тек касније каменим волтовима - луковима. Ове су греде морале бити великих димензија и посебног квалитета, па су сјечене и припремане у планини Прекорници и на раменима су преношене до градилишта. Тако направљен мост служио је до 1892. године, када је дрвена конструкција уклоњена и умјесто ње саграђени камени лукови, чиме су стабилизоване ноге моста. Даниловград је тиме добио веома функционалан мост изванредне љепоте, дужине 150 метара, ширине 5 метара, а висине око 12 метара изнад нивоа воде, са седам великих и лијепих волтова.

Изградњом моста нови град је добио примаран импулс за развој, јер је тиме омогућена знатно обимнија и бржа трговина и саобраћај. Истовремено, већ почетком изградње моста, Књаз Никола тражи стручњаке који ће направити просторни план модерног града. Пошто у својој земљи није имао таквог стручњака, обратио се српској влади, а ова одређује Драгутина Милутиновића, сина чувеног пјесника Симе Милутиновића Сарајлије. Он долази на Цетиње септембра 1869. године и задржава се до августа 1870. У његовој заоставштини сачуване су биљешке са пута по Црној Гори, као и неколико цртежа, скица и пла-

³ Војвода Симо Поповић: "Мемоари", Цетиње 1995.

нова, које је израдио у вријеме свог боравка у Црној Гори. Међу њима налазе се четири плана за куће иселјеника из Херцеговине, планови основних школа на Ријеци Црнојевића и у Цеклину, пет скица за породичну цркву Петровића, на Ћипуру, план зграде Сената, као и посебно драгоцјен цртеж развалина манастира Ивана Црнојевића на Цетињу, који је у то вријеме још увијек имао своје битне контуре.

Др Перо Шоћ, у поменутом чланку, објављује комплетан "Прилог уз план за нову варош на Ћеранића Главици" инжињера Милутиновића. Из тог прилога уочава се таленат младог урбанисте, његово визионарско и модерно схватање потребе једног новог града, будућег центра државе, али и реалних могућности којима располаже тадашња мала Црна Гора. Поред осталог, он уочава стално присутну опасност од турских најезди и разарања. Он каже: "Бар до данас историја црогорска сведочи да су ратови између Црне Горе и Турске врло чести, јер узроци и правни поводи рата остали су још и данас једни те исти, што бејаху и пре четири века. По томе је увиђавно да би и опасност по саму Ћеранића Главицу у будуће исто тако често наступала, као што могу настајати и сами ратови. Из овога природно следује, да не би било саветно многе велике и скупоцене грађевине, ни јавне ни приватне, на Ћеранића Главици подизати, јер би у најгорем случају могле постати жртва варварског азијатског опустошења, што би значило и затирање у грађевине уложеног, тешким трудом и дуговременом муком стеченог капитала."⁴

По свему судећи, Књаз Никола је био другачијег мишљења, вјероватно убијеђен у брзо ослобађање и ширење своје државе. У записима Милутиновића наводи се да му је Књаз наложио да поред приватних грађевина "начини планове и за неке јавне грађевине које би се имале зидати у новој вароши. Међу ове грађевине спада: 1. Нови дом Његове Светлости; 2. Сенат; 3. Тавница (затвор); 4. Школа; 5. Црква и 6. Куле за одбрану моста". Дакле, од прве помисли о оснивању, Даниловграду је било намијењено значајно мјесто у животу црногорске државе. С таквим циљем овај план је имао посебан значај и историјску вриједност.

У изради тог плана Милутиновић је исказао изразиту инвентивност и модерно схватање дугорочног развоја једнога града. Поред осталог, он је одредио ширине главних и споредних улица, затим кружни булевар ширине 25-30 метара, адекватан саобраћај према трговачком центру града, као и другим значајнијим објектима, позиције за 918 приватних кућа, дрвореде, уређење тргова и све друго што садржи један, за то вријеме, модеран урбанистички план града. Штавише, он уочава и могућност да Даниловград буде и лука за бродове мање тонаже, ука-

⁴ Др Перо Шоћ: *op. cit.*, стр. 405.

зујући на могућност регулације ријеке Зете, како би бродови из Скадарског басена могли пловити до Даниловграда. Он посебан значај даје трговачкој функцији града и детаљно објашњава основне прометне правце, или, како он каже, "дамаре". Такође, детаљно прецизира могућности пазара, трговачких кућа, итд. Ипак, интересно је примјетити да он не пројектује канализацију и водовод, из разлога "јер најприје ваља народ населити, куће саградити, обележене улице планирати и салицати, па тек онда на канализацију и водоводе смишљати". Нешто слично имамо и у разматрањима Јована Цвијића, када описује развој вароши патријархалног типа.⁵ Водовод и канализације се углавном рјешавају бунарима и приватним санитарним рјешењима, сем у случајевима када вода може да се спроведе слободним радом кроз насеље. Овакав приступ инжињера Милутиновића дјелимично изненађује, с обзиром на друга веома модерна рјешења у његовом плану. Могуће је да имао у виду тешке економске могућности и нереалност таквог подухвата.

Према подацима Максима Шобајића, већ 1867. године на Ђеранића Главици "има око 60 дућана и крчама".⁶ Значи, премијештање пазара са Прентине Главице био је главни фактор брзог развоја овог насеља. Ипак, за оснивање града Даниловграда узима се 1869. година, када је био завршен његов први урбанистички план.

Након изградње моста и израде урбанистичког плана Даниловград се релативно брзо развија. "Велики рат", 1876-77. године, само је дјелимично успорио тај интензиван тренд. Ослобађањем Спужа и Подгорице и званичним признањем на Берлинском конгресу, Црна Гора је отпочела стабилан и убрзан развој, па је то све имало значајног одраза и на развој Даниловграда. Међутим, вјероватно због великог успјеха и могућности које су се отварале, књаз Никола већ тада одустаје од оријентације да Даниловград буде главни град државе. Све више се помиње могућност да би главни град могао бити Подгорица, па чак и Скадар. У Подгорици убрзо долази до интензивног развоја тзв. "Миркове вароши".

Но, у сваком случају развој Даниловграда је јако изразит, сходно реалним могућностима. Изграђује се читав низ јавних објеката, међу којима школа, црква, затвор (који нешто касније постаје Дом сирочади), књажева кућа итд. Посебно интензивна је изградња приватних кућа, међу којима читав низ архитектонски складних и функционалних објеката. Већ 1897. године изграђен је и модеран водовод, каптирањем Слатинских извора. Највећи дио финансијских средстава за

⁵ Јован Цвијић: "Балканско полуострво и јужнословенске земље", Завод за издавање уџбеника, Београд 1966, стр. 247-249.

⁶ Максим Шобајић: "Брдска слобода", рукопис, стр. 52.

изградњу тог водовода дао је доктор Григориј Антонович Захарин, Рус, познати љекар и професор Московског медицинског факултета, који је приложио 15.000 рубаља, чиме су купљене квалитетне гусане водоводне цијеви, док су остали радови обављени кулуком локалног становништва.⁷

Претходна разматрања представљају добру илустрацију амбиција, напора и конкретних резултата које је имала мала Црна Гора у својој тежњи да се преобрати у модерну европску државу. Намјере њених државника и градитеља да изграде модеран економски и политички центар државе у вријеме жестоке борбе за опстанак јединствен је примјер прегалаштва, поготову када се има у виду да је већи дио тих остварења постигнут без значајнијих финансијских могућности, највише ангажовањем и ентузијазмом околног становништва. Иако овај град није постао економски и политички центар државе, његов развој је текао у складу са првим урбанистичким планом, тако да је Даниловград и данас задржао контуре оног старог Даниловграда и његовог првог плана, што представља посебну вриједност, данас већ традиционалног карактера, коју запажају сви добронамјерни стручњаци и посматрачи, и коју треба његовати.

Литература

1. Војвода Симо Поповић: "Мемоари", Цетиње 1955.
2. Ранко Радовић: "Соба кума Савелића", "Девети децембар", бр. 24, 1988.
3. Павле Аполонович Ровински: "Црна Гора у прошлости и садашњости", том II, Цетиње 1994.
4. Курт Хасерт: "Црна Гора", путописи, том I, Подгорица 1995.
5. Јован Цвијић: "Балканско полуострво и јужнословенске земље", Завод за издавање уџбеника, Београд 1966.
6. Момчило Шалетић: "Бјелопавлићи између историје и легенде", Матица црногорска, Цетиње 1996.
7. Максим Шобајић: "Брдска слобода", рукопис.
8. Др Перо Шоћ: "План за подизање Даниловграда", Историјски записи, бр. 1-2, год. VII, књ. XI, Цетиње 1955.

⁷ Павле Аполонович Ровински: "Црна Гора у прошлости и садашњости", том II, Цетиње 1994.

Zorica Mrvaljević

EMERGENCE OF DOWNTOWN AND REMAINS OF ANCIENT IN ARCHITECTURE OF DANILOVGRAD

Summary

The emergence and development of Danilovgrad is more interesting as an example of efforts invested by small and indigent Montenegro to create the foundations of a modern state and a modern town, in period when it still has been in aggravating gyves of struggle for survival, than as an example of stratification and versatility of traditional building construction which may serve as an inspiration for modern development.

The idea of erecting the city in Bjelopavlići was developed by Petar II Petrović Njegoš and Prince Danilo, what may be seen from their correspondence with Russian and French consuls in Dubrovnik and Skadar. Prince Nikola even intended the future town to be Montenegrin capital.

In 1862 Prince Nikola undertakes concrete measures directed towards the implementation of ideas of his predecessors, although in very aggravated both economic and political circumstances. Two important undertakings preceded construction of the city itself - moving of market-place from Prentina Glavica in Martinići to Čeranića glavica, future Danilovgrad, and construction of bridge across the Zeta River, what has secured the primary impulses for its future development.

The year 1869, when architect Dragutin Milutinović, invited by Prince Nikola, made its first master plan was taken as the year of founding Danilovgrad. Bearing in mind that from the very beginning Danilovgrad was given significant role in life of the State, the plan consisted of all the contents of a modern city, like boulevard, main and accessory streets, adequate traffic lines leading to commercial centre, squares, lines of trees, etc. In addition to 918 sites foreseen for private houses, the plan covered master's palace, building of Senate, schools, prison, church, towers for bridge defence, etc.

Historical circumstances and opportunities opening to Montenegro after the Berlin Congress, divert Prince Nikola from idea of having Danilovgrad be the capital, respectively economic and political centre of the State. However, the city developed in harmony with the first master plan, what is a special value, presently of already traditional character.